

*Т.А. Васильєва, канд. екон. наук, доц.,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ІННОВАЦІЙНИХ БАНКІВ

У статті досліджено проблеми формування спеціалізованих банківських установ, що виконують функції фінансово-кредитного забезпечення інноваційної діяльності, визначено функції та альтернативні механізми створення таких банків, досліджено механізм функціональної інтеграції місцевих та регіональних інноваційних банків в інфраструктуру ринку інноваційного інвестування відповідного рівня.

Ключові слова: універсальні банки, спеціалізовані банки, інноваційні банки, банки реконструкції та розвитку, комунальні банки, кооперативні банки, фінансово-кредитне забезпечення інноваційної діяльності.

Постановка проблеми. На сьогодні банківський сектор в Україні формується відповідно до європейської моделі універсалізації комерційних банків. Діюча дворівнева банківська система стала причиною вкрай низького рівня спеціалізації в банківській сфері. З одного боку, універсалізацію можна розглядати як гарантію стійкості банків незалежно від масштабу, місця розташування, множинності зв'язків і т.д. З іншого боку, банківське інвестування здійснюється в безпосередньому зв'язку з основною банківською діяльністю, що містить у собі загрозу зниження ліквідності банківських вкладень – проблему, яка сьогодні має особливе значення для вітчизняних банків. Як відзначають вітчизняні і закордонні дослідники, в умовах перехідної економіки найбільш стійкими будуть банки, які поєднують універсальність із предметно-галузевою предметно-проблемною спеціалізацією. Особливої актуальності в умовах переходу України до інноваційного розвитку набуває створення спеціалізованих інноваційних банків.

Аналіз останніх публікацій. Окремі аспекти формування спеціалізованих фінансових інститутів на ринку інноваційного інвестування досліджені сучасними вітчизняними та закордонними економістами, зокрема, А. Морозом, М. Савлуком, Ю. Бабічевою, А. Баріновим, Ю. Василенком, О. Васюренком, А. Дагаєвим, А. Данилишин, В. Катасоновим, М. Крупкою, А. Кузнєцовою, А. Пересадою, А. Поручником, В. Магановим та ін.

Але, незважаючи на значну кількість наукових досліджень з питань фінансово-кредитного забезпечення інноваційної діяльності, проблема залишається не вирішеною

остаточно. Подальшого дослідження потребує комплекс питань, які пов'язані з визначенням ролі та місця спеціалізованих інноваційних банків на вітчизняному фінансовому ринку, нормативно-правовим та організаційно-економічним забезпеченням їх функціонування, пошуком можливих шляхів їх взаємодії з іншими суб'єктами ринку інноваційного інвестування.

Мета статті полягає у визначенні специфічних особливостей інноваційних банків як спеціалізованих суб'єктів вітчизняного фінансового ринку, дослідженні їх функцій та альтернативних механізмів створення, механізму функціональної інтеграції місцевих та регіональних інноваційних банків в інфраструктуру ринку інноваційного інвестування відповідного рівня.

Виклад основного матеріалу. Традиційно у вітчизняній і закордонній літературі всі комерційні банки прийнято поділяти на **універсальні** і **спеціалізовані**. Вважається, що універсальний банк здійснює всі або майже усі види банківських операцій: надання як короткострокових, так і довгострокових кредитів; операції з цінними паперами, прийом внесків усіх видів, надання цілого ряду послуг тощо, у той час як спеціалізований банк, навпаки, концентрує свої зусилля на одному або деяких видах банківської діяльності.

Спеціалізовані банки прийнято класифікувати за наступними критеріями спеціалізації:

- функціональна спеціалізація (інноваційні, інвестиційні, облікові, іпотечні, депозитні, клірингові банки);
- галузева спеціалізація (сільськогосподарські, соціального розвитку, будівельні, трастові, енергетичні, зовнішньоторговельні банки);

- спеціалізація за клієнтурою (біржові, споживчого кредиту, кооперативні, комунальні, страхові банки);
- територіальна спеціалізація (муніципальні, регіональні, міжрегіональні, міжнародні банки) [5].

Як видно з представленої вище класифікації, **інноваційні банки** являють собою специфічний тип фінансово-кредитних установ, виділених за критерієм функціональної спеціалізації, що визначає характер їхньої діяльності (обслуговування й участь в емісійно-засновницькій діяльності підприємств-інноваторів, а також фінансування окремих інноваційних проектів) і відособлене місце на фінансовому ринку.

На перший погляд здається, що найбільш простим визначенням інноваційного банку буде наступне: інноваційний банк – це фінансовий інститут, що займається інвестиційною діяльністю в інноваційній сфері. Однак таке визначення не є точним, оскільки воно передбачає, що даний банк здійснює операції винятково інвестиційного характеру, не виконуючи при цьому традиційних функцій банку як посередника на фінансовому ринку. Як стверджують експерти, спеціалізуватися тільки на інвестиційній банківській діяльності не можна, її ефективне здійснення можливе тільки в рамках банку, у якому досить розвинуті всі інші види діяльності, організована і налагоджена робота з усіх інших напрямків. Інноваційні банки, хоча і позиціонують себе, у першу чергу, як інвестори, усе-таки, насамперед, є банками з класичними банківськими операціями: за допомогою активних операцій банк мобілізує фінансові ресурси, за допомогою пасивних здійснює їхнє розміщення. Специфіка даних банків як інноваційних полягає в тому, що діяльність з інвестування в інновації є основним і найбільш прибутковим напрямком їхньої діяльності.

На фінансових ринках з розвинутою інфраструктурою **інноваційні банки можуть надавати наступні види послуг:**

- послуги з залучення фінансових ресурсів (під залученням фінансування традиційно вважається форма розміщення цінних паперів клієнта, однак інноваційні банки можуть залучати фінансування і шляхом створення венчурних підприємств або використання механізмів інноваційного кредитування):
 - фінансове консультування підприємств-інноваторів, що

бажають залучити фінансові ресурси шляхом випуску цінних паперів;

- андеррайтингове синдикування, тобто створення і управління синдикатами андеррайтерів;
- просування цінних паперів підприємств-інноваторів на фінансові ринки;
- обслуговування цінних паперів підприємств-інноваторів на вторинному ринку;
- послуги з реструктуризації бізнесу шляхом злиття і поглинання:
 - консалтингова діяльність, спрямована на визначення оптимального варіанта реструктуризації інноваційного бізнесу;
 - залучення фінансових ресурсів для здійснення злиттів і поглинань на ринку інновацій;
 - акумулювання на ринку великих пакетів акцій за замовленням підприємств-інноваторів (купівля великих пакетів), продаж великих пакетів;
 - реструктуризація окремої компанії-інноватора і продаж її частин;
 - вироблення і здійснення ефективного захисту підприємств-інноваторів від поглинання;
- брокерські послуги (послуги з купівлі і продажу цінних паперів);
- послуги з управління портфелем (націлені як на управління власними коштами інноваційного банку, так і на управління портфелями, сформованими за рахунок коштів підприємств-інноваторів);
- депозитарно-кастодіальні послуги (збереження, опіка, піклування, облік цінних паперів підприємств-інноваторів, збереження й облік власних цінних паперів та інших фінансових активів);
- аналітичні дослідження на замовлення підприємств-інноваторів.

Функція фінансово-кредитного забезпечення інноваційної діяльності може бути реалізована через банківську систему трьома різними способами:

1. *Надання функції фінансово-кредитного забезпечення інноваційної діяльності якому-небудь державному банку.* З одного боку, державна форма власності, безумовно, спростить процес функціонування даного банку як інноваційного, тому що в цьому випадку набагато простіше буде вирішити питання

державної підтримки банку як активного учасника ринку інноваційного інвестування (наприклад, шляхом часткової компенсації ризиків за рахунок державних і недержавних фондів підтримки інноваційного бізнесу, надання державних гарантій по виданих кредитах, використання диференційованої системи визначення норм обов'язкового резервування залежно від спеціалізації банку, суми кредиту, типів операцій банку, пов'язаних із кредитуванням інновацій тощо). У той же час акумуляція коштів у державних банках може привести до того, що наукові установи, які є основними клієнтами інноваційного банку, не матимуть контролю за діяльністю банку і не зможуть розпоряджатися прибутком, одержаним за рахунок обігу своїх коштів.

2. *Діяльність, спрямовану на фінансування інновацій, може здійснювати який-небудь вже функціонуючий комерційний банк.* Перевагами даного способу є використання готової банківської структури і можливість участі інноваторів у прибутках банку. Що стосується недоліків, то можна припустити, що, швидше за все, фінансування наукових організацій і підприємств-інноваторів через цей банк запізнюватиметься, оскільки йому буде необхідно підтримувати обіговість своїх фінансових ресурсів шляхом кредитування не тільки інноваційних заходів, але і вигідних комерційних проектів, надання традиційних посередницьких банківських послуг. Крім того, з урахуванням того, що інноваційні проекти, як правило, характеризуються у край високим рівнем ризику і тривалим життєвим циклом, імовірність виникнення ситуації неплатоспроможності такого банку в умовах відсутності держави в складі його засновників підвищується. Передача бюджетних асигнувань у комерційну структуру навіть при повному реінвестуванні всього одержуваного прибутку в науку не виключає можливості створення ризикової ситуації і втрати бюджетних коштів.

За кордоном неодноразово створювалися комерційні спеціалізовані інноваційні банки. Зокрема, у Росії такими банками були Менатеп, Інкомбанк, Мосбізнесбанк, Московський індустріальний банк та ін. У Росії створений венчурний фонд, заснований на кошти великих російських комерційних банків. Однак, незважаючи на те, що дані банки позиціонували себе на фінансовому ринку як спеціалізовані інноваційні фінансово-кредитні установи, насправді частка інвестицій, що направляються цими банками на фінансування інновацій, складала 1-2 % [1]. Більшість аналітиків

вітчизняного банківського ринку сходяться на тому, що створення чисто комерційного інноваційного банку в Україні не дасть бажаних результатів.

3. *Створити спеціалізовану фінансово-кредитну установу, у якій засновниками виступатимуть наукові та інноваційні організації.* Цей варіант дозволяє забезпечити повний контроль за діяльністю банку, орієнтацію його діяльності на інвестування в інноваційну сферу (незважаючи на зниження прибутковості порівняно з іншими банками). При цьому весь прибуток залишається в розпорядженні наукових та інноваційних організацій, у тому числі і в спеціалізованому банку як суб'єкті конкретного інноваційного процесу. Крім того, досить цікавим може стати створення акціонерного інноваційного банку за умови, що контрольний пакет акцій належить установам науки та інноваційним організаціям.

Як показує практика, на сьогоднішній день фінансування інновацій здійснюють тільки деякі категорії банків, а саме:

- банки, які входять до складу фінансово промислових груп, що дозволяє їм здійснювати довгострокові інвестиції в інноваційні проекти, встановлювати більш низькі ставки відсотка, оскільки в даному випадку інтерес банку перекривається інтересами об'єднання в цілому; контролювати ризики неповернення кредиту;
- корпоративні банки, що сформувалися на галузевій основі й обслуговують відповідні виробництва;
- банки, що беруть участь у фінансуванні інноваційних проектів, ініційованих міжнародними фінансово-кредитними інститутами (Світовим банком, ЄБРР та ін.), процентна політика яких регламентується відповідними угодами;
- великі банки, які сформували надійну клієнтську базу і здійснюють інноваційно орієнтовані інвестиції за умови одержання пакета акцій, що забезпечує контроль за ефективністю використання виділених коштів, а також розширення зони впливу [2, 3, 4].

Одним із варіантів вирішення проблеми фінансово-кредитної підтримки інноваційного підприємництва і раціонального використання тимчасово вільних коштів підприємств може стати створення **комунального банку**, організація розміщення і обігу комунальної

інноваційної позики, кошти якого будуть направлятися на фінансування інноваційних програм.

З огляду на сучасне становище комерційних банків, зокрема, відсутність достатніх фінансових ресурсів для проведення операцій кредитування інноваційної діяльності, наявність більш вигідних альтернативних сфер інвестування (короткострокові кредити, “короткі” гроші, валютні операції і т.д.), реальним кроком в напрямку реформування фінансово-кредитного механізму забезпечення переходу України на інноваційний шлях розвитку можна вважати ідею створення **вітчизняного банку реконструкції і розвитку** (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.05.2003 № 655). Цей банк повинен виконувати функції бюджетного кредитування інноваційних заходів, регулювання і нагляду за інвестуванням в інноваційній сфері, розробляти відповідні нормативні акти, надавати підтримку у здійсненні експортного та імпортного лізингу передової техніки і технологій, виробничих ліній, що дало б переваги порівняно з прямими іноземними інвестиціями у вітчизняну економіку. Передбачається, що цьому банку буде надано спеціалізацію інвестиційно-промислового банку. Його планується створити як акціонерний банк першого рівня, з ініціативи і зусиллями Української державної інноваційної компанії, яка буде власником контрольного пакета акцій банку, однак у складі його акціонерів буде цілий ряд недержавних вітчизняних та іноземних інвесторів.

Ініціатором створення іншого банку – **Українського банку сприяння розвитку** – є Національний банк України. Цей банк планується створити на основі Німецько-Українського фонду, що дозволить заощадити кошти Державного бюджету. На відміну від Українського банку реконструкції і розвитку, даний банк буде банком другого рівня, який не кредитує безпосередньо економіку, а працює через уповноважені банки.

Для порівняння зазначимо, що в Росії банк розвитку створено ще в 1999 році, причому, на відміну від України, 100 % його акцій належать державі (російському фонду федерального майна). Основний напрям діяльності банку складає довгострокове кредитування реального сектора економіки. Мету діяльності Російського банку розвитку уряд Російської Федерації визначає як “практичне сприяння реалізації державної інвестиційної політики шляхом кредитування реального сектора економіки у пріоритетних галузях, які визначає уряд

Російської Федерації”. Пріоритетними вважаються проекти “інноваційного” характеру, фінансування імпортозамінних галузей промисловості, модернізації основних фондів підприємств. Слід зауважити, що на сьогодні цей банк входить до двадцятки найбільших банків Росії [6].

Специфічні фінансово-інноваційні проблеми малого підприємництва у багатьох країнах світу вирішуються шляхом створення спеціалізованих кооперативних інститутів. Розвиток сучасних **кооперативних банків** свідчить, що схема кредитування дрібного бізнесу працює дуже успішно. Запорукою успіху кооперативних кредитних установ є колективна відповідальність членів за отриманий кредит і нетрадиційний розподіл (пропорційно отриманому кредиту, а не накопиченому паю). Кредитна кооперація виникає там, де потреби місцевого малого бізнесу наштовкуються на відсутність відповідних джерел фінансування. Кооперативні банки не замінюють, а доповнюють банківську систему країни. В міру розвитку ринкової економіки кооперативні банки “врастають” в існуючу банківську систему. У країнах з перехідною економікою кооперативні банки якийсь час можуть відігравати роль так званих “соціальних амортизаторів”, особливо в сільській місцевості, що традиційно є непривабливою для банківського капіталу.

На місцевому рівні фінансово-кредитне забезпечення інноваційного розвитку може бути реалізоване шляхом створення **регіональних і місцевих інноваційних банків, банків реконструкції і розвитку, банків проектного фінансування**, завданнями яких можуть бути залучення коштів різних позабюджетних фондів (пенсійного, соціального страхування та ін.) і використання їх для довгострокового інвестування в інновації. Зазначені банки можуть фінансувати інноваційні програми відповідного рівня (інноваційні розробки, спрямовані на підвищення екологічної безпеки визначеної території, реалізацію інноваційних підходів до розвитку міської інфраструктури, житлового будівництва та ін.). Вони можуть розміщати цільові кредити, у тому числі й отримані з-за кордону, здійснювати середньо- і довгострокові інвестиції. Завдання збільшення обсягу кредитних ресурсів можна вирішити за допомогою залучення коштів населення під державні гарантії їхнього повернення і підвищені процентні ставки, одночасно знижуючи резервні вимоги по довгострокових позичках.

Наявність місцевих або регіональних органів влади серед основних акціонерів банку полегшить пошук компромісу між прибутковістю об'єктів вкладення капіталу і їхньою соціальною значимістю. Ці банки можуть виступати в ролі органу, уповноваженого замовниками інноваційного проекту контролювати хід і якість робіт, відповідати за цільове та ефективне використання виділених коштів. Їхня роль у цьому випадку полягає не в тому, щоб самим кредитувати проект, а в тому, щоб, виконуючи консультативно-агентські функції (а можливо, і функції гаранта або поручителя), бути проміжною ланкою між органом влади регіону, якою-небудь підприємницькою структурою, що виділяє фінансові ресурси на інноваційні заходи, і організацією, яка безпосередньо реалізує інноваційний проект. Надання коштів може здійснюватися під конкретну програму робіт, причому їхня експертиза, що підтверджує доцільність вкладення капіталу, може проводитися експертами банку, або іншими фахівцями, яких залучають на договірній основі. Ця схема передбачає одержання банком комісійної винагороди за свої послуги. Надалі банк може придбати за рахунок своїх власних ресурсів профінансовані з його технічною допомогою інноваційні проекти (наприклад, викуповуючи їх у державної установи, яка стимулювала виконання робіт, прийняла на себе пов'язані з цим ризики і тепер прагне повернути гроші, у тому числі і для інвестування їх в інші проекти). При цьому банк має на меті самостійне розміщення коштів, участь в організації акціонерних товариств під ці проекти (сам проект може виступати як внесок банку). Реалізація даної схеми інвестування фінансових ресурсів може стати ефективним механізмом стимулювання інновацій.

В основі функціонування взаємодії спеціалізованого регіонального або місцевого банку реконструкції і розвитку та місцевої адміністрації лежить так званий механізм функціональної інтеграції. Сутність його полягає в тому, що банк і місцева адміністрація у процесі цілеспрямованої діяльності з реалізації інновацій у рамках Комплексної програми інноваційного розвитку регіону інтегрують (залучають, організують взаємозв'язок і взаємодію) внутрішні і доступні зовнішні ресурси, використовують їх відповідно до своїх задач, а також взаємодіють по сполучених напрямках. З метою залучення банківських ресурсів і послуг, необхідних для реалізації інноваційних програм,

місцева адміністрація надає банку свої можливості позичальника, гаранта, контрагента по інших операціях, іншу підтримку [7]. Банк, що надає кредит і інші послуги, орієнтовані на конкретні механізми реалізації програм інноваційного розвитку території, інтегрується в ці механізми, одержує доступ до використання можливостей адміністрації й інших учасників системи для скорочення ризиків, збільшення обсягу послуг, доходів і інших фінансових ефектів при проведенні кредитних і інших операцій. Загальний потенціал взаємодії спеціалізованого регіонального інноваційного банку і місцевих органів влади складається як сукупність можливостей адміністрації регіону і пов'язаних з нею інших структур, наприклад, позичальників, поручителів, покупців інших послуг банку тощо. Формування, розширення й ефективне використання в операціях регіонального банку реконструкції і розвитку даного потенціалу стає умовою ефективної діяльності банку у сфері фінансово-кредитної взаємодії з органами влади окремої території.

Висновки. Як відомо, ефективність впровадження інновацій в економіку залежить від використання регулятивних функцій фінансово-кредитного механізму. Завданнями фінансово-кредитного забезпечення інноваційної діяльності є: стимулювання виробничої та інвестиційної активності; залучення ефективно працюючих ресурсів, що створюють можливості для поточного фінансування і нагромадження капіталу; створення умов для адаптації до ринкових перетворень, а найголовніше – створення реальних можливостей для зародження, розвитку і втілення інноваційної ідеї.

Одним з важливих каналів мобілізації і перерозподілу фінансових ресурсів в інноваційну діяльність в умовах ринкової економіки виступає інноваційне кредитування, суб'єктами якого є кредитні установи. Провідними в структурі цих установ є спеціалізовані інноваційні банки, що консолідують і інтегрують окремі дії різних суб'єктів економічних відносин у певну систему. Для організації таких спеціалізованих фінансово-кредитних установ можна залучати на конкурсній основі найбільш авторитетні, фінансово стійкі банки, які здатні забезпечити цільове використання інвестиційних ресурсів, а також контроль за їх ефективним використанням, надавши їм статус уповноважених, покликаних організувати кваліфікований відбір та реалізацію інновацій.

Список літератури

1. Банковское дело: Справочное пособие / М.Ю. Бабичева, О.В. Трохова и др.; Под ред. Ю.А. Бабичевой. – Москва: Экономика, 1994. – 397 с.
2. Белоглазова Г.Н. Современный банковский бизнес. Ответы на вызов нового времени. Глобализация и развитие информационных технологий как предпосылки изменения характера банковского бизнеса // Проблемы современной экономики. – 2004. – № 1. – С. 16-24.
3. Жукова Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – Москва: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 256 с.
4. Пересада А.А., Майорова Т.В. Управління банківськими інвестиціями: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 388 с.
5. Свиридов О.Ю. Деньги, кредит, банки: Учеб. пособие для вузов. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 446 с.
6. Слинько Д. Банк розвитку “клонували” // Галицькі контракти. – 2003. – № 21.
7. Степанов В.Н. Роль опорных банков в региональном инвестиционном процессе // Привлечение банковского капитала в интересах развития отечественного производства: Материалы Всерос. конф., Москва, 21-22 марта 2000 г. – М., 2000. – С. 40-44.

Summary

The article reseaches the problems of specialized banking institutions formation, which held the functions of financial and credit basis of the innovation activity. The functions and alternative mechanism of such banks formation are examined.

Отримано 16.10.2007

Васильева Т.А. Проблеми створення та функціонування спеціалізованих інноваційних банків / Т.А. Васильева // Вісник Української академії банківської справи . – 2007. – № 2 (23). – С. 51–56.